

УДК 821. 161. 2. 09 Стус
ББК 83. 3. (4 Укр. – Стус)

«Самособоюнаповнення» як iнтелектуальна модель спротиву тоталiтаризму

У статті розглядається «самособоюнаповнення» В.Стуса як iнтелектуальна модель спротиву тоталiтаризму та художнє вираження цієї фiлософiї буття в символі духовної дороги поетичної збiрки «Час творчості». Унiверсальний символiзм збiрки осмислюється як реалiзація концептуальних iдей епох Бароко, Модернiзму та Постмодернiзму, що у значній мiрi пояснює етимологiю та феномен наступних Стусових «Палiмпсестів». «Самособоюнаповнення» В.Стуса розкривається в контексті фiлософської практики духовного пересотворення Г.Сковороди, коли створений вiльний внутрiшній мiкрокосм душі вiдкриває простiр в безмежжя макрокосму.

Ключові слова: заблокованiсть, парадигма буття, «самособоюнаповнення», сакральне / профанне, горiшний свiт / долiшний свiт, мiкрокосм / макрокосм, духовна дорога.

Онiкiєнко И.Н. «Самособоюнаполнение» В.Стуса как интеллектуальная модель сопротивления тоталитаризму.

В статье рассматривается «самособоюнаполнение» В.Стуса как интеллектуальная модель сопротивления тоталитаризму и художественное выражение этой философии существования в символе духовной дороги поэтического сборника «Время творчества». Универсальный символизм сборника осмысливается как реализация концептуальных идей эпох Барокко, Модернизма и Постмодернизма, что в значительной мере объясняет этимологию и феномен последующих «Палимпсестов» В.Стуса. «Самособоюнаполнение» раскрывается в контексте философской практики духовного пересотворения Г.Сковороды, когда созданный свободный внутренний микрокосм души открывает простор в бесконечность макрокосма.

Ключевые слова: заблокированность, парадигма существования, «самособоюнаполнение», сакральное / профанное, небесный мир / земной мир, микрокосм / макрокосм, духовная дорога.

Onikienko I.M. "The Selffulfilment" of Vasyl Stus as an Intellectual Model of Opposing Totalitarian Regime.

The article deals with the "selffulfillment" of Vasyl Stus as an intellectual model of opposing totalitarian regime and as an artistic expression of the existentialism in the spiritual way symbol in the poetic collection "Creation Time". The universal symbolism of the collected works is considered as a realization of conceptual ideas of Baroque, Modernism and Post – modernism, what explains to a considerable degree the etymology and the phenomenon of the following Stus's palimpsests. Selffulfilment is revealed in the context of the philosophical practice of G. Skovoroda's spiritual re-creation, when the already created free inner microcosm of the soul gives way to the abyss of macrocosm.

Key words: Blocking, existential paradigm, "selffulfilment", sacred-profane, upper world - down world, microcosm, macrocosm, spiritual way.

Боротьба і подолання заблокованості української культури в щоденному бутті покоління шістдесятників означала боротьбу за спiсiб самореалiзацiї у свiтi. Ця проблема мала досить широкий спектр висвітлення в сучасному лiтературно – критичному дискурсі. Етапи руху опору 60 – 80 –х рокiв представив у своїй монографiї Г. Касьянов [Касьянов 1995]. Л.Тарнашинська дослiдила екзистенцiальну модель бути / здаватися як дихотомiчне поле саморепрезентацiї шістдесятників [Тарнашинська 2013]. М.Коцюбинська розглядала Стусове самособоюнаповнення як alter ego поезiї митця [Коцюбинська 2004]. Однак iнтелектуальнi моделi спротиву iмперським мiфам i стереотипам в лiтературi дослiджено ще недостатньо.

На початку 90-х рокiв Лiна Костенко визначила потрiйнисть нашої заблокованостi, зумовлену приналежнiстю до держави, яка переслiдує своїх генiїв, що занепадницьки впливало на характер пониженої й переслiдуваної нацiї [Костенко 1991 :3].

Л.Тарнашинська доходить висновку, що одна з головних онтологiчних проблем людського буття – вiдстоювання особистiстю власного мiсця в соцiумi та права бути самим собою – стала концептуальною в фiлософській парадигмi українського шістдесятництва. Це вiдчайдушне вiдстоювання в умовах тоталiтарної iмперiї означало опiр «пiдпорядкованостi соцiальнiй стандартизованiй системi» [Тарнашинська 2013: 36].

І. Набитович, досліджуючи вияви універсальної категорії сакрального в художній прозі епох Модернізму та Постмодернізму, говорить про українську літературу ХХ століття вкрай збіднену саме в сакральному ракурсі, що пов'язане з «перебуванням України три чверті століття в антирелігійному, атеїстично агресивному суспільно – політичному просторі» [Набитович 2008:131]. Однак з крахом ідеології марксизму-ленінізму в материковій літературі релігійне відродження значно посилилося: «Сьогодні ціла плеяда мислителів намагається осмислити Бога, повернутись до якоїсь форми одкровення» [Набитович 2008 :126].

Відносно долі В.Стуса дослідники ведуть мову про еволюцію його бунту: від самознищення в безрезультатній боротьбі з партійними чиновниками та тюремними катами до самостворення у творчості як новонаверненого до нової форми духовного подвижництва. Так Є.Іщенко зазначає, що «В.Стус поступово змінює світосприйняття, відходячи від бунту проти зла, зокрема, породженого як радянською системою, так і малоросійською байдужістю до конкретної людської долі. Поет не обмежувався лише етичною проблематикою, бо надавав першорядної ваги християнським концептам екзистенції, що полягали у виборі між божественним, сакральним і профанним» [Іщенко 2013: 38]. На думку дослідника, доля Стуса доводить, що в абсурдному світі самоствердження можливе лише «через сконцентрованість на духовних процесах власної свідомості» [Іщенко 2013: 38] .

Відтак метою статті є дослідження «самособоюнаповнення» В.Стуса як філософської моделі внутрішнього світу людини, що в сучасній літературі є аналогом сковородинського мікрокосму душі, непідвладного тотальній соціальній мімікрії та матеріальним вимірам. Завданням є визначення складових «самособоюнаповнення» як філософської моделі буття, що постала з практик духовного пересотворення людства, а також розкриття образу духовної дороги в ув'язненій ліриці митця як руху у містичний божественний простір, незбагненого й чужого для контрольованих владою соціальних інститутів.

Напередодні ув'язнення 1972 року терпець митця уривався, адже, будучи звільненим з роботи, з якою міг поєднувати й свій творчий потенціал, він не тільки втрачав «своє місце», своє «де» як останню сферу свободи, а й своє «Я», бо лише реалізація в соціальній сфері дає можливість людині зрозуміти: відбулася вона чи ні. Поет наполегливо та безрезультатно намагався пояснити це партійним високопосадовцям. У листі до П.Шелеста, який був написаний на межі років 1965 – 1966 і фігурував у його справі, в якому також представники каральних органів небезпідставно бачили загрозу соціалізму, Стус відверто говорив про агонію марксистської утопії, про її потворне викривлення, закидаючи «філологам у погонах» злочини проти людини: «Ви знецінили моє життя повністю. Я не можу займатись улюбленою роботою – значить, я абсолютно незалежний. Я не можу нічого друкувати – ні статей, ні віршів, ні перекладів. Я приречений до тваринного животіння. Ви ж забули про діалектику. Забравши в мене всі права, всього мене, ви тим самим і втратили мене. Інстинкт самозбереження увірвався, як налігач. Вам ні за що мене держати. Ви розумієте масштаби моєї волі? Я можу іще сказати вам, що, вилюднюючи людину, будуючи цей, поліцейського типу, соціалізм, ви грішите перед довжелезним мартирологом людей, які від часу Мора і Т.Кампанелли прагнули до соціалізму – держави сонця. Такий соціалізм проклинатимуть нащадки. Такий соціалізм уже сьогодні потворить цих нащадків – і це вже злочин» [Стус 2004 : 275].

Так з'явилась потреба у зверненні до сакральних категорій та образів, що ставали єдиним порятунком в умовах ув'язнення, невизначеного майбутнього, коли одночасно переплелися всі «спроневіри» й переживання утрат з відроджуваними надіями та усвідомленням можливих набутоків. І.Набитович стверджує, що присутність сакрального в художньому творі обумовлена прагненням мистецького впорядкування позірного хаосу людського буття до певної системи [Набитович 2008 : 266].

Універсальний символізм збірки «Час творчості» виявляє спільність світогляду автора зі світоглядом барокової людини і ,зокрема, у відчутті антитетичної природи буття. В.Стус свій життєвий період з початку ув'язнення сприймає одночасно як час утрат і час набутоків. Текст вірша «Блажен, хто тратити уміє...» є реалізацією авторської концепції мистецтва – як – *sacrum*. Л.Тарнашинська називає одну з чільних позицій «бути» для шістдесятників – «буттетривання у слові» : «Бути – це те саме, що бути у творчій напрузі, акті творення художнього тексту як свого внутрішнього «Я» [Тарнашинська 2013 : 44]. Для В.Стуса «самособоюнаповнення»

означувало вільну територію внутрішнього світу людини, мікрокосм душі, де відбувалося тривання у творчості, коли не можна було бути у світі зовнішньому, у родині, у власному тілі. Поет переживає одкровення про своє містичне покликання творити, ніби брати участь у релігійному досвіді, значно інтенсивнішому від доступного решті спільноти. Усвідомлюючи це покликання, він готується відбутися ритуали утрат всього, що важило в земному житті, і стати на новий шлях, згубний та рятівний водночас. Час на цій новій дорозі вже не спливає повільно, він асоціюється з безупинним летом, який означає кінець земного шляху і одночасне рятівне наближення до Царства Небесного. Тому так важливо встигнути порятувати свою поетичну суть, як Сковорода рятував серце, офіруючи йому свою плоть. Цей процес утрати себе як земного чоловіка й перехід у новий статус духовно посвяченого є одним із важливих аспектів формулювання ідеї мистецтва як невіддільної частини *sacrum* у філософії «самособоюнаповнення»: «а все ж буття твоє – у леті, / і в ньому – порятунок твій. / Вся суть твоя – лише в поеті, / а решта – тільки перегній, / що живить корінь» [Стус 1995: 19]

Поета приваблює не стільки перспектива смерті, що звільнить від болю й страждань, як досвід проростання божественної мудрості, що поставить на дорогу до Бога, дорогу духовної перемоги. Антитетичність композиційної будови ув'язненої лірики поета будується на протиставленні горішнього та долішнього світів. Вертикальний вимір сакрального простору збірки «Час творчості» визначається висхідним рухом душі, летом до того, «що одвічне». Долішній світ репрезентує тюрма, в'язнична реальність, агресія, жорстокість. В «Часі творчості» відбувається засвоєння досвіду духовного пересотворення Г.Сковороди, який також у своїх внутрішніх мандрах оминав долішні дороги, прямуючи тими, що ведуть до майбутнього Царства. Архієпископ Ігор Ісіченко бачить значення духовної дороги Сковороди в можливості воскресіння від гріхів, в можливості перетворення скам'янілого серця на вічно квітучий Божий сад: «Саме в цій містичній перспективі скам'яніле серце, нездатне проростити зерен Небесного Сіяча, може стати життєдайним ґрунтом для божественного саду, спаливши вогнем Христової любові «страсти и злыя сласти»» [Ісіченко 2013: 58].

В метафоричних асоціаціях ув'язненого поета також відбуваються подібні містичні метаморфози, викликані новим сакральним досвідом «самособоюнаповнення» як містичного руху поетового духу до звільнення: тюрма, камера постає як «занадто творча хата», бо тут творчість стала життям, а будні – святами. Тут під час творчості розкривається оголене, беззахисне серце поета, яке принижують, обмацуючи руками та поглядами. Викликаючи з себе смирення, ліричний герой тамує гнів, бо передчуває близьку мить смерті як входження в благодать, як ласку і мудрість Господню: «Не зважай на те, не сердься: / те одвічне, що над нами, / стріли повиймає з рани / і губами обцілує – / адже хвиля пожадана / убиваючи рятує. / («Будні тут тобі про свята» [Стус 1995 :29]).

Сакральна – міфологічний простір збірки «Час творчості» у великій мірі визначили містичні видіння, в яких поетові являються його кохані дружина та син, і він провадить з ними уявні розмови, що в цьому священному часі, позначеному божественною мудрістю, обертаються на одкровення. У вірші «Перед тобою незбагнений світ...» батько шукає відповіді на уявні синові запитання про сенс приходу людини у світ. Він зупиняється на християнських ідеалах як загальнолюдських цінностях. Той, хто їх дотримується, обирає собі складну дорогу, бо надто щедрих, надто щирих періщать батоном. Але ті, хто родився для добра, «повіки не вмирають». Тому й синок, якого батько з далекої відстані пестить словами, ласкаво називає «моя пахуча кришко», «моя пшенична кришечко», з'явився у цей світ, «аби – любити. І – аби страждати./ Так я скажу. І син мене простить» [Стус 1995 : 82]. Батько, як на Благовіщення, сподівається на синове чекання, спогади, слова – щебетання, на те, що синові «рожеві ручки» могли би перепинити «чорну смерть». У Стусовій філософії життя, яку він передає у спадок своєму синові та всім нащадкам, бачимо відбиття сковородинської ідеї сродної зродженості людини до добра і її безсмертне самоствердження виключно посередництвом добродійності. Не випадково Л.Тарнашинська розкриває феномен «бути» у шістдесятників як самопізнання на рівні ідеалу, як «вибір через моральний закон серця, яке одне знає істинний шлях» [Тарнашинська 2013: 47].

Свого апогею Стусова християнська добродійність сягає у саморепрезентації своєї місії, аналогічної місії Сина Божого, метафорично описаній у вірші «Ці яблука тримала у руках...».

Яблука, передані в тюрму дружиною, так щемливо – боляче нагадали про те, що «надто щирі були для нас минулих кілька літ». І все ж саме дружині поет звіряється в своїй, більшій, ніж до неї, любові «до мучених»: «до кожного, хто, запізнавши горя, / віддарував мені, здається, вчора / людську біду за декілька віків [Стус 1995: 26]

Любов до людства, що постала з Кохання і втілилась у Слові, перетворює в красу, благодать та умиротворення не лише душу ліричного героя, а й цілий світ. У вірші ніби палімпсестом прочитується християнська концепція образу Спасителя, що спокутує за людські гріхи. Корелятивна пара поет – Христос створюється за аналогією, яка полягає в походженні їх ініціаційної смерті, а також в розумінні семантики жертви: не Сина приносять в жертву, а він офірує себе сам. У «Часі творчості» вже присутній образ майбутніх «Палімпсестів». І.Набитович доводить, що саме в період від Модернізму до Постмодернізму «Євангельський сакрохронотоп є багатоаспектною матрицею, на основі якої твориться історія про розп'яття та воскресіння. На пергаменті євангельського тексту проявляється новий текст, зумовлений своєрідним стилем автора, його поетикою, панівною ідеологією та історичною епохою, в якій живе цей автор» [Набитович 2008: 438].

«Самособоюнаповнення» як процес досягнення духовної свободи відбувалося в дорозі, на якій поета чекало пережиття страстей, ініціаційна смерть та воскресіння в новій духовній іпостасі, коли він вже буде недосяжний для зла й всілякого роду пасток, обмежень.

Філософія «самособоюнаповнення» В.Стуса, що почала формуватися як інтелектуальна модель подолання заблокованості в зовнішньому тоталітарному світі, в умовах ув'язнення перетворюється на нову форму духовного подвижництва. Зміст цієї філософії – вільне духовне життя особистості – щойно відкривається українцям і прочитується в контексті практик духовного перетворення людства. Універсальний символізм збірки «Час творчості» виявляє спільність світогляду автора зі світоглядом барокової людини і, зокрема, у відчутті антитетичної природи буття. В.Стус свій життєвий період з початку ув'язнення сприймає одночасно як час утрат і час набутків. Процес втрати себе як земного чоловіка й перехід у новий статус духовно посвяченого є одним із важливих аспектів формулювання ідеї мистецтва як невіддільної частини *sacrum* у філософії «самособоюнаповнення». Буття поета перетворювалось на тривання у творчості, коли буття у світі зовнішньому, у родині, у власному тілі було відібране. «Самособоюнаповнення» має художнє вираження в символі дороги як містичному русі поетового духу до звільнення, здатності в результаті набуття сакрального досвіду перетинати кордони профанного долішнього світу й рухатись в напрямку горішнього, де відкривається перспектива зустрічі з небесним Отцем і набуття божественної мудрості. Стусова містична дорога прочитується в контексті внутрішніх мандрів Г.Сковороди та перетворення душі під впливом Христової любові у вічно квітучий Божий сад. Так самособоюнаповнення як саморепрезентація своєї місії, аналогічної місії Сина Божого, надає можливість втілення християнських ідеалів, зневажених в світі тоталітаризму. Творчість В.Стуса, як і творчість старосвітського мандрівного старця Г.Сковороди, відкриває простір в безмежжя Всесвіту перемогою змістовного духовного життя над тріумфом профанного в реальному світі. Рух поетової душі у містичний простір божественного є багатоаспектною матрицею збірки «Час творчості» і зумовлює перспективи дослідження майбутніх «Палімпсестів».

Література: Ісіченко 2013: Ісіченко І. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди // Слово і час. – 2013. – № 1. – С.52 – 63.; Іщенко 2013: Іщенко Є. Концепти й екзистенціали в семантичному полі лірики Василя Стуса // Слово і час. – 2013. – № 1. – С.31 – 41.; Касьянов 1995: Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80 – х років. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.; Костенко 1991: Костенко Л.В. Геній в умовах заблокованої культури // Літературна Україна. – 1991. – 26 вересня. – С. 2 – 3. Коцюбинська 2004: Коцюбинська М.Х. Поетове «самособоюнаповнення»: із роздумів над поезією і листами Василя Стуса // Коцюбинська М.Х. Мої обрії: В 2 т. – К.:Дух і літера, 2004. – Т 2. – 2004. – 386 с.; Набитович 2008: Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму): Монографія. – Дрогобич – Люблін: Посвіт, 2008. – 600.; Стус 2004: Стус Д. В. Василь Стус: життя як творчість. – К.: Факт, 2004. – 368 с.; Стус 1995: Стус В.С. Твори. У 4 –х т. 6 кн. Т.2 – Львів: Просвіта, 1995. – 429 с.; Тарнашинська 2013: Тарнашинська Л.Б.

М.Б. Пангелова, доц. (Переяслав-Хмельницький)

УДК 821.161.2-6.09

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Приватне листування Уласа Самчука 50 – 70-х років ХХ століття як індикатор літературної доби

Пангелова М.Б. Приватне листування Уласа Самчука 50-70-х рр. ХХ ст. як індикатор літературної доби.

Стаття присвячена дослідженню листування Уласа Самчука 50-70-х рр. ХХ ст. з відомими діячами літератури та мистецтва. Особлива увага звертається на життєві та творчі перипетії письменника крізь призму його епістолярію.

Ключові слова: лист, кореспонденція, епістолярій, літературний процес.

Pangelova M.B. Ulas Samchuk' private letters of 50-70's of XX century as an indicator of époque.

The article deals with researching of Ulas Samchuk' private letters of 50-70's of XX century with famous artists. Special attention pays to writer's life and art' peripeteias through the prism of his epistolary.

Key words: letter, correspondence, epistolary, literary process.

Пангелова М.Б. Частная переписка Уласа Самчука 50-70-х годов ХХ века как индикатор эпохи.

Статья посвящена исследованию переписки Уласа Самчука 50-70-х годов ХХ века с известными деятелями литературы и искусства. Особое внимание обращается на жизненные и творческие перипетии писателя через призму его эпистолярия.

Ключевые слова: письмо, корреспонденция, эпистолярий, литературный процесс.

Листи письменників – неоціненне джерело свідчень про життя і творчість майстрів слова та їх кореспондентів. Особлива цінність кореспонденцій полягає у тому, що вони відтворюють конкретний момент у житті письменника, його думки, переконання, літературні уподобання.

Відомий прозаїк Улас Самчук залишив по собі досить вагому епістолярну спадщину, яка надзвичайно поглиблює наші знання про епоху, у якій жив письменник, про особливості його життя як літературного, так і приватного.

Не дивлячись на певні досягнення в царині дослідження епістолярію, все ще не достатньо вивченими залишаються соціальні функції листування, характер відображення в них дійсності, їх змістові особливості та ін. Особливої уваги заслуговують дослідження Л.Вашків [Вашків 1998: 26], М.Коцюбинської [Коцюбинська 2001: 53], В.Кузьменка [Кузьменко 1998: 34], Ж.Ляхової [Ляхова 1984: 45], Г.Мазохи [Мазоха 2008: 42] та ін. Проте епістолярна спадщина письменників, слід зауважити, потребує ще досить значної уваги.

Отже, актуальність нашої наукової розвідки міститься і в самому матеріалі дослідження, і в його проблематиці. За мету роботи поставлено вивчення та дослідження доби, у якій жив, творив та перебував У.Самчук, крізь призму його епістолярію. Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати особливості певних літературних дискусій Уласа Самчука у його листах 50-70-х рр. ХХ століття; на базі конкретного текстуального аналізу дати характеристику основних життєвих та творчих перипетій письменника; виявити аспекти, що потребують подальшого вивчення.

Листування видатних особистостей неодмінно приваблює і навряд чи коли-небудь перестане привертати до себе увагу. Мабуть, тому, що листи, як і інші літературні документи, уміщують у собі надзвичайно багатий історичний, фактичний, реальний матеріал, необхідний для розуміння життя та творчості письменника, митця, критика, мислителя.